SEMNIFICAŢIA ISTORICĂ ŞI VALOAREA ARTISTICĂ A BISERICII DE LEMN DIN VECHEA (JUD. CLUJ)

IOANA CRISTACHE—PANAIT

Dacă biserica de lemn din Vechea nu ar fi supravieţuit vitregiei secolelor, nu am fi putut afla, din nici un alt izvor documentar, de existenţa aici, în satul Vechea din apropierea oraşului Cluj-Napoca, a unei aşezări monahale româneşti.

Aşezat pe deal, lăcaşul se iveşte încă din şosea de la Chinteni, dar pentru a ajunge la el trebuie să parcurgem satul pînă la marginea de nord. Aici, în atmosfera de taină şi izolare care mai stăruie în preajmă-i, să-i descifrăm istoria şi să admirăm priceperea şi talentul care l-au zămislit.

În partea superioară a ancadramentului uşii de intrare este săpat răspicat anul 1726. Dar, parcă pentru a nu fi văzute cu uşurinţă, celelalte ştiri despre construirea lui sînt înşirate mărunt, pe trei laturi ale intrării: „La acest schit biserica o au făcut Săcală Toma. Au dat 40 de florinţi"[1]. Considerăm că însemnarea este neîndoielnică în ceea ce priveşte existenţa deja a schitului în momentul ridicării lăcaşului actual, care lua desigur locul altuia, pustiit, de vreme.

Familia Săcală va fi fost de prin părţile oraşului Cluj-Napoca, cu îndeletniciri comerciale, puternic animată de dorinţa de afirmare a populaţiei româneşti din Transilvania[2]. Un membru al acestei familii, Săcală Teodor, ctitorea la 1758, conform unei inscripţii, biserica de lemn din Finişel.

Schitul de la Vechea, asemenea celorlalte mănăstiri şi schituri româneşti din Transilvania[3], a îndeplinit, cu precădere în al XVIII-lea veac, importante rosturi politice, sociale şi culturale: şcoală în limba română, atelier de caligrafiere, for al luptei pentru apărarea legii româneşti, în condiţiile politicii habsburgice de catolicizare forţată. În 1733, Vechea este conscrisă ca unită[4]. Faptul se dovedeşte abuziv căci conscripţia, din 1760—1762, nu atestă măcar un suflet unit în cele 43 familii neunite care ţin de biserica ortodoxă[5].

Lăcaşul scapă de sub acţiunea distrugătoare a generalului Bucov şi îşi continuă existenţa spre deosebire de mănăstirea de lemn apropiată de la Berind care, dată cu forţa uniţilor, „stă goală şi se risipeşte"[6]. Rezistă, de asemenea şi drasticei dispoziţii din 1787, sosită prin Tabla Clujului, „cum nici o mănăstire să nu mai rămîie", căreia îi cade victimă, printre altele, mănăstirea de lemn de la Stobor[7] (jud. Sălaj). Mai mult decît atît, în acei ani, lăcaşului i se înnoieşte acoperişul. Evenimentul este consemnat cu grijă pe una din bîrnele laturii de sud: „s-au şindrilitu 1789, 20 iunie cu 13 flo(r)i(nţi)".

Calităţile artistice ale bisericii de lemn din Vechea aduc şi ele un spor de semnificaţie istorică; elementele constructive şi decorative nu sînt altceva decît documente ale istoriei artei lemnului din secolele precedente.

Biserica de lemn din Vechea înfăţişează un plan dreptunghiular, cu absida decroşată poligonală, prezentînd forma unghiului în ax. Absida cu unghi în ax, formă de veche tradiţie autohtonă, se regăseşte în întreaga Transilvanie, persistînd astăzi, cu precădere, în satele cele mai izolate, din munţi, ca Tomnatecu de Jos, Alun, Muncelu Mare, unde meşterii nu au avut alt model de urmat decît lăcaşul anterior[8]. În judeţul Cluj, larga ei frecvenţă de odinioară este vădită la un număr mai mare de lăcaşuri de lemn decît în orice alt judeţ[9], printre ele aflîndu-se şi bisericile de lemn din veacul al XVII-lea de la Dretea (1672) şi Tîrguşor.

Puternică prin rădăcinile sale străvechi, forma de plan cu unghiu în ax se resimte în arhitectura românească de zidărie din al XV-lea veac[10]. Nu este întîmplător faptul că în zona Clujului, la Moldoveneşti, se află singura biserică unitariană care prezintă această particularitate tipologică[11].

Construită din bîrne masive de stejar, toată înălţimea întrunind 6 bîrne, printre care se numără şi talpa, biserica de la Vechea rămîne fidelă modelului vechi, fără prispă, iar clopotniţa abia ivită din frumosul acoperiş cu pante mari, pe conturul pereţilor, neabătîndu-se de la silueta specifică podişului someşean.

Două frumoase ancadramente sculptate încoronează intrările, de pe latura sud, cît şi din pronaos în naos. Elementul decorativ preferat este rozeta, înscrisă într-un colac în torsadă, pe care meşterul le leagă prin linii dispuse în cruce. Ghirlanda, astfel realizată, o cuprinde între două chenare în frînghie, avînd la bază cîte un cerc mare de asemenea în frînghie, iar mijlocul laturii de sus fiind întrerupt de altul asemănător, în care se înscrie o cruce. Aceeaşi structură urmează şi ancadramentul uşii dintre pronaos şi naos, realizat dintr-un lanţ de 18 rozete. Fără a insista asupra motivelor decorative, precizăm că cercul în torsadă apare pe vasele din aşezarea romană de la Cristeşti (Mureş)[12], pe jilţurile moldoveneşti din veacul al XVI-lea[13], ca şi în ancadramentele bisericilor de lemn din al XVII-lea veac, de la Bungard (jud. Bistriţa-Năsăud), Husia (jud. Sălaj), Gîrboul Dejului (jud. Cluj). Pentru motivul liniilor dispuse în cruce amintim ancadramentul, din 1680, de la Sălişca (jud. Cluj), dar şi pe cel de la Berindu (acelaşi judeţ), la care regăsim şi dispunerea celor două chenare în frînghie. Aruncată în pod, roasă de carii, am aflat şi vechea uşă a bisericii, presărată cu rozete, întocmai ca aceea din 1715, pe care o mai păstrează, la locul ei, biserica din satul de peste deal, de la Sumurduc.

Acelaşi motiv, decorativ, al rozetei înscrise în torsadă, se repetă armonios pe grinda meşter a naosului, arcul transversal fiind şi el cioplit[14]. Preocuparea meşterilor anteriori de a sculpta bolţile este mărturisită de numeroase arce şi grinzi, ca cele de la Almaşu Mic (Hunedoara), 1623, Zimbor, Bălan, Baica (jud. Sălaj), sec. al XVII-lea, ca şi de cele, din acelaşi veac, de la Gîrboul Dejului, Calna, Sălişca (jud. Cluj).

Părăsim decorul sculptat de la Vechea amintind Jertfelnicul din 1783, cu masa de piatră profilată şi panoul fundal

---

[1] Putem aprecia, relativ, preţul construcţiei: în 1730 o *Evanghelie* de Bucureşti, 1723, era preţuită cu 18 florinţi (însemnare pe cartea respectivă la biserica din Abrud); în 1749 pe o asemenea *Evanghelie* se plătesc la Calna (judeţul Cluj) 2 boi şi 2 florinţi (însemnate pe Evanghelie, Buc. 1723, Bibl. Centrală Univ. Cluj-Napoca, BRV, exp. 2). Deci 40 florinţi preţul aprox. a 5 boi. În 1765 stînjenul de pămînt valora 2 florinţi şi 10 creiţari (cf. Şt. Meteş, Drăguş, Un sat din Ţara Oltului, Buc., 1945, p. 118).

[2] Este perioada în care negustorii şi meşteşugarii socotesc calitatea de ctitor ca un mijloc de afirmare socială. În Transilvania acest fenomen este amplificat de sentimentul naţional (cf. Ioana Cristache-Panait, *Monumentele româneşti din Săcele*, în „Monumente istorice. Studii şi lucrări de restaurare", D.M.I., 1969, p. 74); Idem, *Consideraţii privind arhitectura românească de zid din Transilvania, secolul XVIII*, în „B.M.I.", XLII, 2/1973, p. 37—40.

[3] Şt. Meteş, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936.

[4] Sematism, Blaj, 1900, p. 236.

[5] V. Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760—1762*, în „An. Inst. de Ist. Naţ.", III, Cluj, 1926, p. 630.

[6] Baronul ungur al locului îi ocupă averea, arător de 3 găleţi şi fînaţ de 6 care, cf. Şt. Meteş, *op. cit.*, p. 67.

[7] Şt. Meteş, *op. cit.*, p. 72—74.

[8] Ioana Cristache Panait, arh. Florica Dimitriu, *Bisericile de lemn ale Banatului*, Timişoara, 1971, p. 10.

[9] Pînă în prezent sînt cunoscute 11 lăcaşuri.

[10] Ioana Cristache-Panait, arh. Marinel Daia, *Biserica românească din Săndulești* (jud. Cluj), în B.M.I., XLIII, 2/1974, p. 86.

[11] Biserica de la Moldoveneşti are partea de vest cu două laturi, în ax, formă pe care o prezintă lăcaşul de lemn din Munţii Apuseni, de la Almaşu Mic de Munte (care are un pristol de piatră de la Legiunea a XIII-a Gemina).

[12] Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*, Ed. Acad. 1956, p. 142, 143.

[13] N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, Bucarest, 1936, fig. 3, 6.

[14] Încăperile lăcaşului sînt astfel acoperite: pronaos, tavan drept; naos, boltă semicilindrică, retrasă lateral pe cîte o bîrnă; altar, arc semicilindric, din care pornesc trei fîşii, curbe, marcate cu nervuri.

https://biblioteca-digitala.ro

din lemn sculptat şi pictat, ca şi restul dintr-o cruce de piatră[15], cu vrejuri florale. Pristolul de piatră al bisericii de lemn din Berindu, datat 1782, decorat cu aceleaşi motive, constituie dovada existenţei aici a unui atelier de sculptură în piatră, în care tradiţiile artei brâncoveneşti se cultivau încă la sfîrşitul acelui veac.

Din decoraţia pictată a lăcaşului[16] merită să stăruim asupra celei de pe bolta naosului, din păcate cu efectele distructive ale ploilor pătrunse prin învelitoarea neşindrilită după vreun soroc de 50 de ani.

În locul ciclului cristologic, obişnuit în bisericile transilvănene, aflăm patru mari scene, delimitate prin chenare florale. Ceea ce trebuie să precizăm, dintr-un început, este faptul că autorul picturii de la Vechea, era de predilecţie iconar, pe bolta de aici realizînd patru icoane în concepţia celor întîlnite în arta ţărilor române încă din secolul al XVI-lea[17]. În scena de pe latura nord, lîngă altar, zugravul intueşte o sinteză a vieţii lui Hristos, prin reprezenta-

[15] Era folosită, cu cîţiva ani în urmă, pentru susţinerea temeliei lăcaşului pe latura sud. În 1975 deja dispăruse.

[16] În altarul, înegrit de fum, se disting părinţii Bisericii Răsăritene, la nord Isus în potir, iar pe boltă heruvimi. Catapeteasma are compoziţia obişnuită, apostolii pe lavite, iar sus Răstignirea. Pe timpanul de vest al naosului, scenă din Geneză, Adam şi Eva.

[17] Ne referim în primul rînd la icoanele cu scene marginale: Sf. Nicolae, Cuvioasa Paraschiva. Amintim, icoana Sf. Nicolae de la Urisiu de Jos (Mureş), datată 1539, cf. Marius Porumb, *Icoanele moldoveneşti ale bisericii de lemn din Urisiu de Jos*, jud. Mureş, în „Studia Historia" a Universităţii Babeş Bolyai, 2/1973, Cluj, p. 39—41; icoana Sf. Gheorghe, de la Stelea Tîrgovişte, cf. Al. Efremov, *Icoane de la mijlocul sec. al XVII-lea din biserica Stelea Tîrgovişte*, în „B.M.I.", XLII, 1/1973, p. 56; icoana Sf. Nicolae, 1698, din catapeteasma bisericii Domneşti Tîrgovişte.

Fig. 1. Biserica de lemn din Vechea. Vedere sud-est.

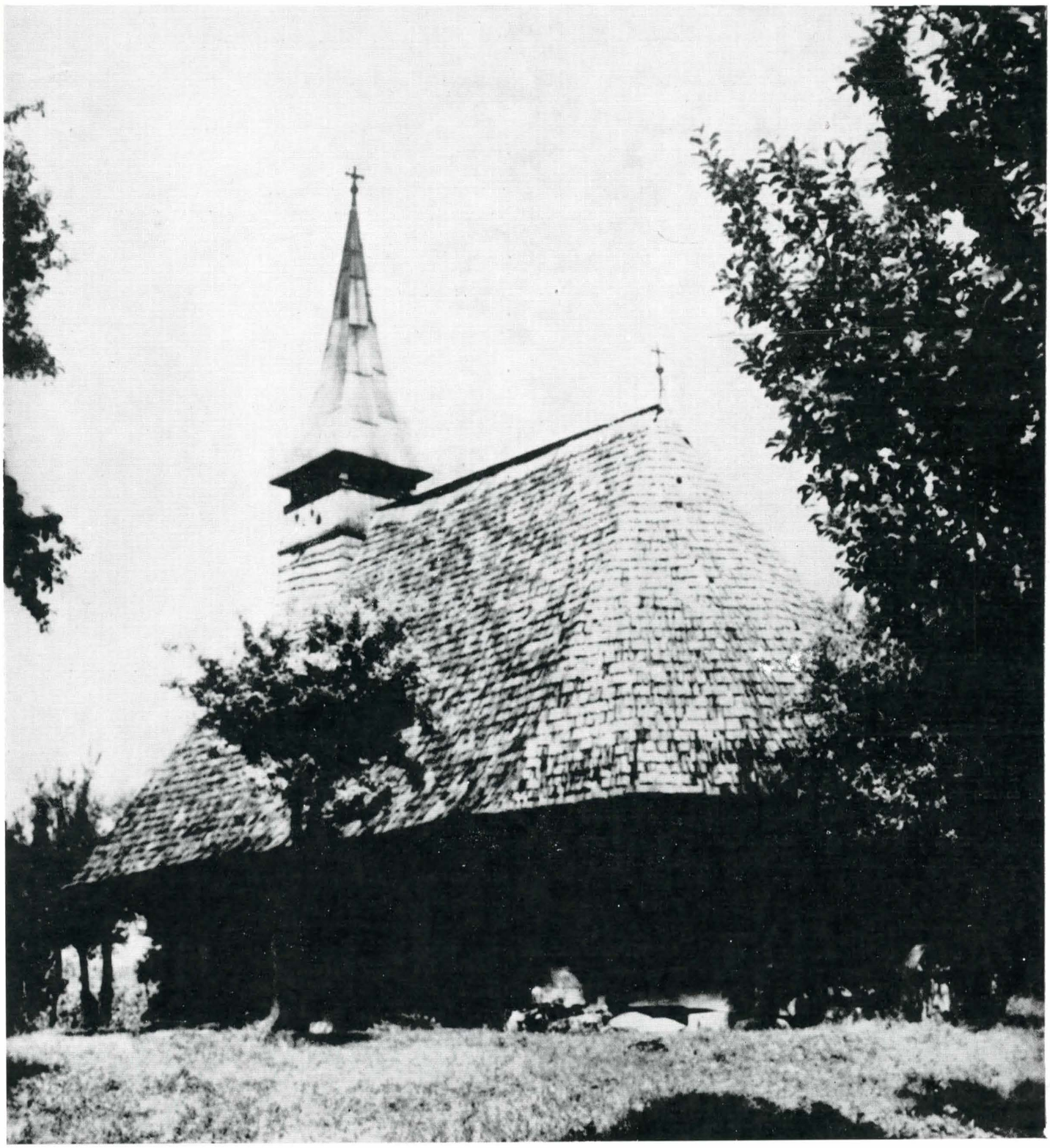

https://biblioteca-digitala.ro

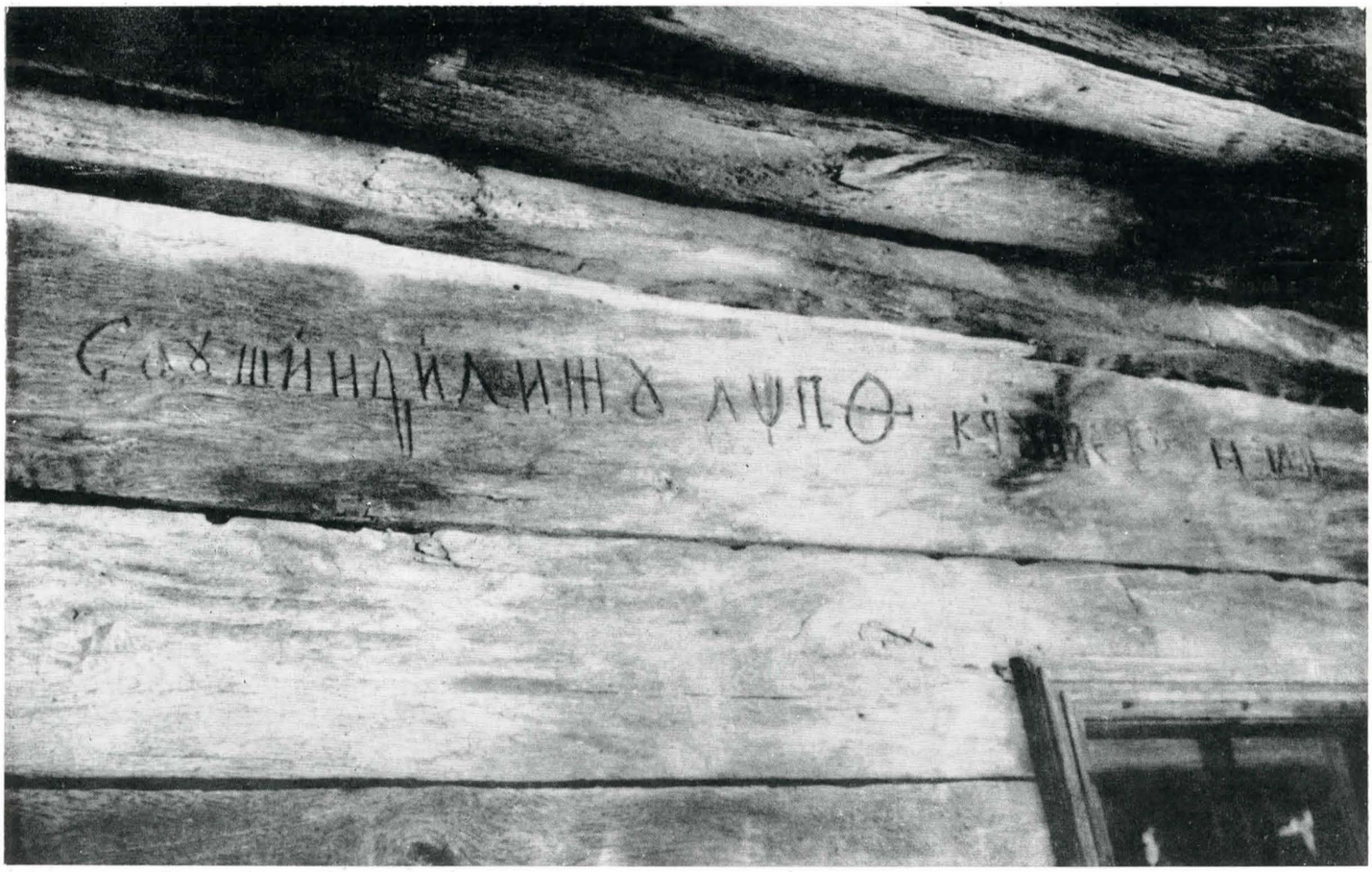

Fig. 3. Inscripţia de şindrilire, din 1789.

Fig. 4. Planul bisericii de lemn din Vechea.

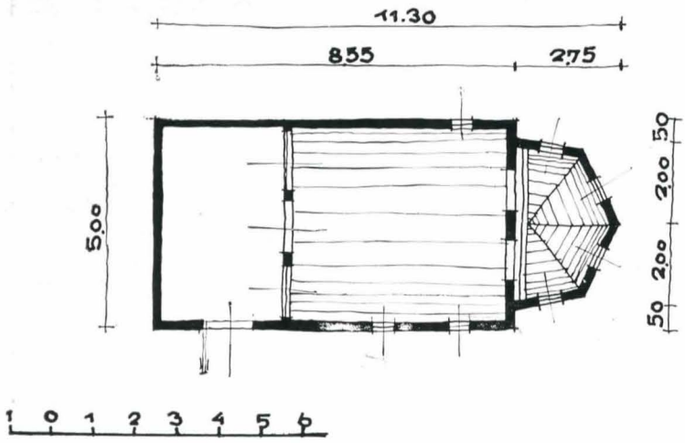

Fig. 2. Ancadramentul intrării de pe latura sud. Partea superioară cu anul construcţiei (1726).

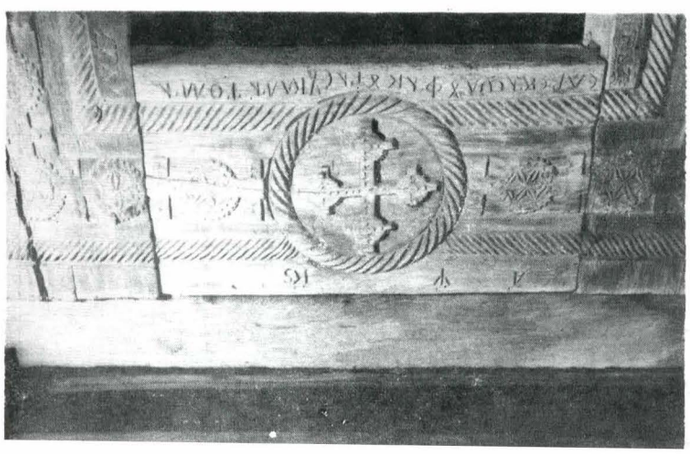

Fig. 5. Detaliu absida.

https://biblioteca-digitala.ro

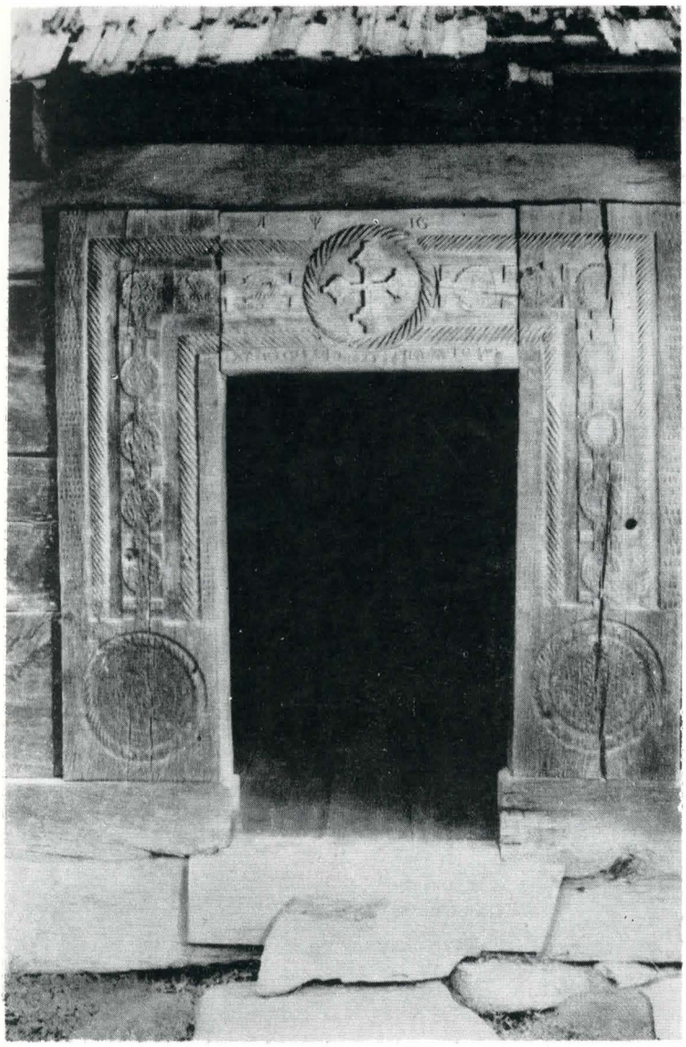

Fig. 6. Ancadramentul intrării de pe latura sud.

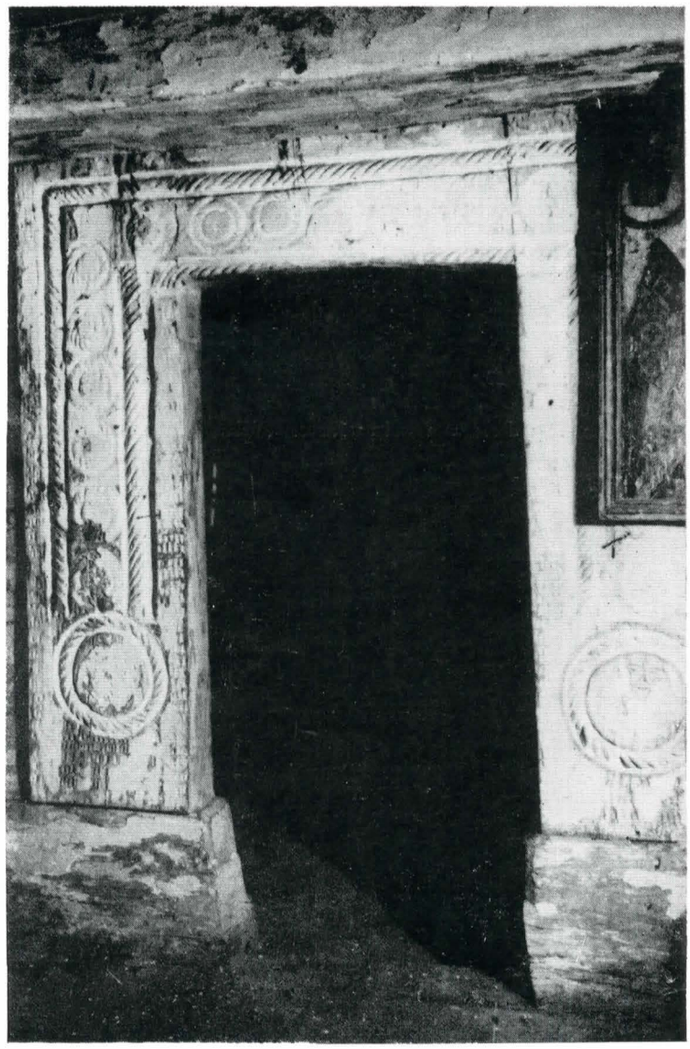

Fig. 7. Ancadramentul intrării dintre pronaos şi naos.

rea în aceeaşi icoană a momentului Naşterii şi Învierii, sub forma coborîrii lui Hristos la iad[18]. Pe latura de sud, în pandant, este reprezentată viaţa Sf. Nicolae, sub forma icoanei cu figură centrală. Povestirea este presărată cu elemente locale dintre care amintim episodul al treilea, Nicolae la învăţătură, unde este evocată predarea buchiilor româneşti[19] în şcolile înfiripate pe lîngă mănăstiri şi biserici, de către ştiutorii de carte ai acestora. Mai bine conservate sînt scenele din dreapta tronului, reprezentînd salvarea sufletească a celor trei fete şi sfîrşitul sfîntului Nicolae; predominarea brunului-roşcat dă o anumită strălucire scenelor. Pe aceeaşi latură a bolţii, dincolo de arcul transversal, „Adormirea Maicii Domnului", hramul bisericii, se impune prin interpretarea iconografică şi realizarea artistică. Mulţimea din cortegiu este reliefată prin suita de capete, personajele din prim plan dovedesc cunoştinţele portretistice ale zugravului, figura episcopului de lîngă Maria amintindu-ne-o pe cea a Mitropolitului Ştefan de pe tîmpla de la Crasna-Gorj (mijlocul secolului al XVII-lea)[20]. Pentru a obţine efectul decorativ al bogatei ţesături bizantine, zugravul o aruncă, în mod neobişnuit, şi peste trupul Mariei.

În construcţia ce apare în spatele mulţimii se recunoaşte cu uşurinţă o biserică românească de zidărie de plan trilobat, cu cornişă în zimţi şi faţade decorate cu firide şi arcaturi.

Pe latura de nord, opusă scenei Adormirii, viaţa Cuvioasei Paraschiva este evocată prin cele nouă scene ce însoţesc imaginea centrală. Învesmîntată în maforionul de culoarea cărămizilor arse, aşezată pe tronul în nuanţe deschise, Cuv. Paraschiva se conturează luminos pe fundalul sumbru, fiind asigurat efectul decorativ, mai ales al tronului. Rozetele compuse de pe picioarele tronului reamintesc modelele săpate în piedestalele ancadramentelor brâncoveneşti ale uşilor şi ferestrelor.

Dacă cele două litere de sfîrşit... ru (Petru, Dumitru), rămase din semnătura zugravului, aşternută la piciorul tronului Sf. Nicolae, nu sînt suficiente pentru a-l scoate din anonimat, data săvîrşirii picturii, „anul domnului 1748", o aflăm pe cartea deschisă a lui Hristos din icoana îm-

Fig. 8. „Grinda meşter" a bolţii naosului.

[18] Icoană, sec. XVII, la biserica Stelea, cf. Al. Efremov, *op. cit.*, p. 56; Compoziţia, preluată de la Arnota, este remarcabil realizată în pictura bisericii mari de la Hurez, reluată apoi la Govora; cf. „Istoria artelor plastice în România", vol. II, Ed. Meridiane, Buc. 1970, p. 68.

[19] Pe cartea uceniculuí Nicolae sînt scrise primele litere ale alfabetului românesc.

[20] Al. Efremov, *Portrete de donatori în pictura de icoane din Ţara Românească*, în „B.M.I.", XL, 1/1971, p. 47, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

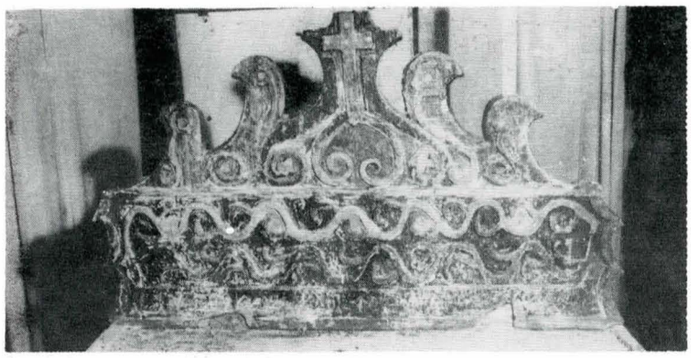

Fig. 9. Jertfelnic, 1723.

Fig. 10. Fragment din crucea sculptată, sec. XVIII.

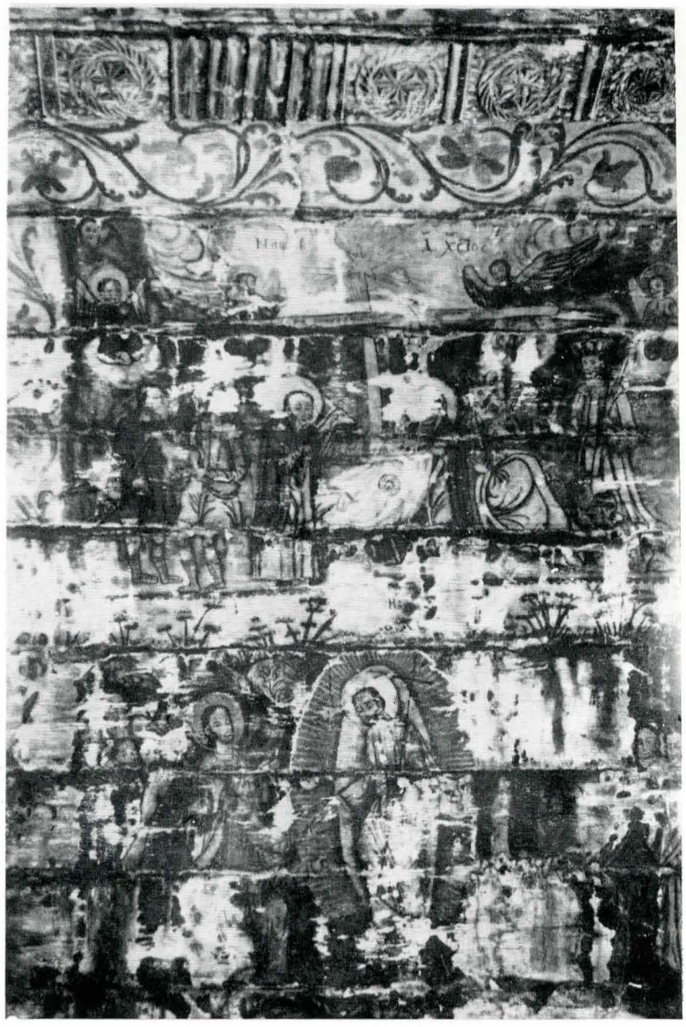

Fig. 11. Detaliu din pictura de pe latura nord a bolții naosului.

Fig. 12. Viața Sf. Nicolae, pictată pe latura de sud a bolții naosului.

părătească „Deisis"[21]. Icoana Sf. Nicolae, ultima rămasă din vechea catapeteasmă, întărește convingerea că autorul lor a realizat și decorația pictată a lăcașului.

Zugravul de la Vechea[22], poate unul dintre acei peregrini din Muntenia sau Oltenia, sau vreun moldovean șezător la mănăstirea apropiată a Feleacului, ori chiar un transilvănean[23], dovedesc o îndeaproape cunoaștere a picturii brâncovenești[24]. Decorația pictată de la Vechea se situează, după datele de pînă acum, printre primele așternute pe pereții lăcașurilor de lemn din Transilvania, sub înrîurirea binefăcătoare a zugravilor de la sud de Carpați, de la finele secolului al XVII-lea și începutul celui următor, înrîurire

[21] Lorosul brodat floral al lui Hristos este foarte asemănător celui al tunicii jupînesei Teodora Cantacuzino din tabloul votiv de la Stîlpu (Buzău), cca 1699 (R. Crețeanu, arh. Ion Dumitrescu, *O ctitorie necunoscută a spătarului Mihai Cantacuzino, Biserica din Stîlpu,* Buzău, în „B.M.I.", XL, 2/1971, p. 60—61, 63).

[22] Tot el va fi pictat, în acei ani și biserica de lemn din satul vecin, Deuș, ridicată în 1746 (Sematism, Blaj, 1900, p. 236) și, din păcate dispărut fără urme.

[23] Înclină spre aceasta graiul local de pe cartea lui HS: „Veniți blagosloviții părintelui meu să moșteniți întru împărăția cerului care ne gătată". El a învățat desigur arta zugrăvirii la sud de munți.

[24] Păstrează caracteristicile acestei picturi: abundența decorului floral; larga interpretare a elementelor locale; mișcarea înclinată a personajelor; trăsăturile portretistice ale acestora.

https://biblioteca-digitala.ro

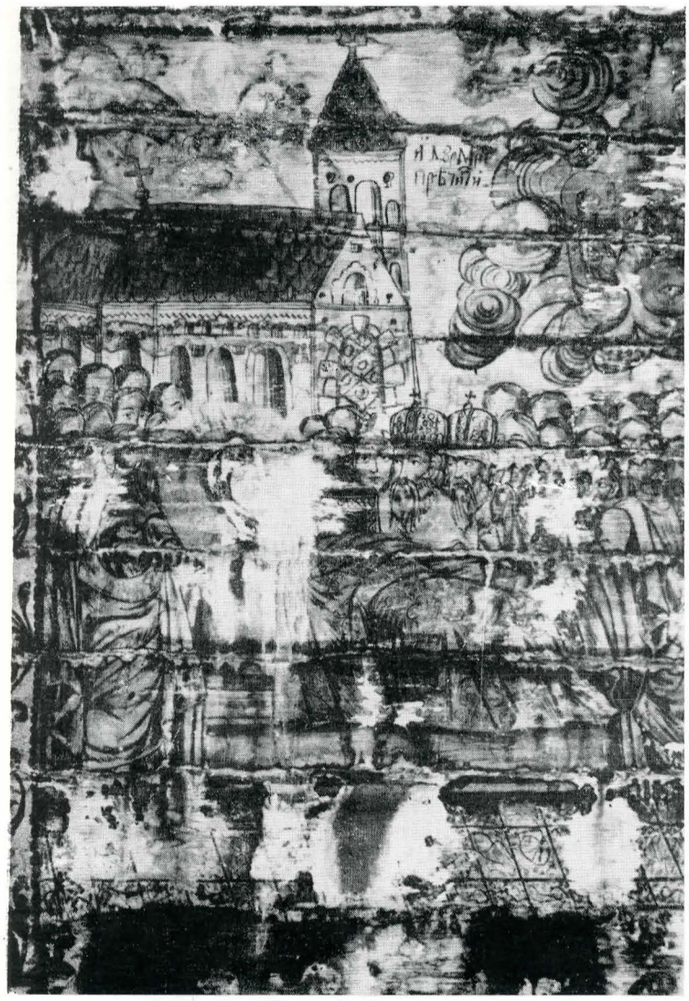

Fig. 13. Adormirea Maicii Domnului zugrăvită pe latura sud a bolții naosului.

Fig. 14. Viața Cuvioasei Paraschiva, reprezentată pe latura de sud a bolții naosului.

Fig. 15. Icoană de la Vechea, Deisis, 1748.

căreia i se datorește uimitoarea înflorire a picturii românești din Transilvania[25]. Alegerea în pictura de la Vechea a unor scene fundamentale din iconografia bizantină, și în primul rînd a vieții Sf. Nicolae, vajnic apărător al dreptei credințe[26], biruitor de popor, nu este întîmplătoare[27].

Ioan Inochentie Micu-Clain, conducătorul luptei pentru drepturile politice ale românilor din Transilvania, fusese nevoit să ia calea tristului exil. Din acel an, 1744, începînd cu răscoala lui Visarion, puternice frămîntări și mișcări sociale, cu înveliș religios, au cuprins satele de peste munți, pentru mai mult de un deceniu și jumătate. Pictura de la Vechea constituie și ea un ecou al acelor vremi, un manifest al luptei pentru „legea românească", exprimat artistic. Pentru susținerea aceleiași cauze, zugravul care împodobea pe la 1758, în aceeași perioadă de luptă pentru emanciparea poporului român, biserica de lemn din 1677 de la Cremenea (jud. Cluj) ilustra pe bolta naosului psalmul 61: „Funiile păcătoșilor s-au înfășurat împrejurul meu și legea ta n-am uitat".

Lăcașul de la Vechea, document de istorie și artă, supraviețuitor atîtor momente de răscruce[28], așteaptă să adauge în răbojul său de lemn, o nouă însemnare, în limbajul vremii noi: „s-a restaurat....."

---

[25] Vasile Drăguț, *Picturile bisericii din Gurasada*, în „B.M.I.", XLI, 2/1972, p. 63—66.

[26] Idem, *Din nou despre picturile bisericii din Strei*, în „B.M.I.", XLII, 2/1973, p. 21, nota 29.

[27] Ulterior, episoade din viața Sf. Nicolae vor fi reprezentate în pictura bisericilor de lemn din Transilvania, așa cum aflăm la Stolna și Tăuți (jud. Cluj).

[28] Cu ani în urmă se intenționase dărîmarea bisericii pentru construirea alteia de zid. Prin adresa Departamentului Cultelor nr. 2442 C 79 I/1970, înreg. la DPCN nr. 1007/1970, ni se transmitea, astfel, aprecierea Episcopiei orașului Cluj-Napoca asupra acestui lăcaș „nu are elemente care să o recomande a fi menținută în noua listă, opinînd pentru radierea ei".

https://biblioteca-digitala.ro